

СРВАДИЈА

10.

K. H. F. L. E. B. S. W. I. E. N.

Година прва. — Свеска десета.
У Бечу 26. септембра 1875.

ИЛУСТРОВАН ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И ПОУКУ.

Ислази 26. сваког месеца.
Годишња је цена 6 фор. или 72 гр. ч.

Мића Љубибратић.

Богдан Зимонић.

Pique Dame.

НОВЕЛА АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА.

„Пик дам (зелени горњак) значи подмуклост“
Најновији саровник.

I.

„Кад на пољу виша бије,
Седеле би бедвије
За столом,
За карту би леги гости
Продали се — боже прости —
Са децом.
Добише ли, изгубише,
Све то лепо креда пише
Нуз тањир.
Е, па онда бедвије,
Док на пољу виша бије,
Држе пир.“

Код Нарумова, поручика у гардашкој коњици, картало се на сав мах. Дуга зимска ноћ већ на измаку, а нико се томе не осети. Већ је пет сахата из јутра, кад ће тек сести за вечеру. Ко је добио на картама, тај је слатким срцем сео за сто, а други би гледали у своје празне тањире. Него је мало по мало и шампањско своје учинило, западе се живи разговор.

„Је л', Суринае, како ти је данас ишло? запитаће домаћин.“

„Ка' и до селе — изгубио сам. Ја ти већ немам среће. Играо сам мирандола. Ти знаш да сам ја хладнокрван и да са свим мирно мењем на карту, никад не мењам боје у картама — па опет непрестано губим.“

„Како то велиш? Целог вечера ниси ни једном метнуо на црвеног? Твом постојанству одиста нема пара.“

„А како вам се Херман свиђа? запитаће један од гостију, показујући на једног младог жени-официра. Карте ама да се такнуо, а ето може до пет сахата изјутра да гледа, како се ми други играмо.“

„Занима ме игра, рећиће Херман, ал' опет за то нисам вољан, да мењем нешто на коцку, без чега не могу бити, да можда нешто добијем, без чега могу бити.“

„Е, та да! Херман је Немац, те, разуме се, чувара! То се тек зна! повика Томски. Више ми је чудо за моју мајку грофицу Ану Феодоровну.“

„Како то? упитаће га пријатељи.“

„Зар не приметисте, да се и она никад не карта? одговориће Томски.“

„Што јесте, јесте . . . госпођа . . . осамдесет година, па се не карта, то је да богме чудо, рећиће Нарумов.“

„А знате ли за што? Не знате?“

„Не знамо. А зар ту има неког особитог узрока?“

„Него да има. Чујте само! Пре свега треба да знате, да ми је мајка била у Паризу, тако пре неких шездесет година, где је јако упала у очи. Сваки вам је то за њом трчао, да се нагледа la Vénus moscovite (руске Венере). Ришеље јој се удварао, па моја мајка вели, да га њена хладноћа умал' дотле не доведе, да пројури себи таче кроз главу. У оно би се доба госпоје картале игре Фарао, па ће једно вече војвода орлеански велику своту од мајке добити. Кад ми мајка дође кући, разури се, скине шта више и вештачке надеже, па ће онда у тако трагичком оделу отићи моме деду, приповеди му своју несрећу, па га замоли за паре, да плати дуг. Деда ми — бог да му душу прости — колико га се сећам, биће да је био као неки надзорник у своје жене, а бојао је се исто живе ватре. Али кад чу за своту, коју му она спомену, плану кано жаравица, узе рачунати, па ми мајци доказа, да је за шест месеци потрошила пуно по милијуна. На просто јој рече, да му у Паризу његова московска и саратовска села нису при руци, а завршиће тиме, да јој паре не даје. Но, можете мислити, како ми је баба беснила.“

X

Своме слатком мужићу отфикари поштену ћушку, па оде сама у своју спаваћу собу. Сутра дан окупи га наново; први се пут у животу „снисходила“, да му разложи и објасни ту ствар, но узаман је покушала, да свога мужића увери о томе, како имају разне врсте дугови, како не може отпрати једног кнеза као неког кирајцију. Све њено говорништво оде у трње, мој се деда не да осолити, те баба ми одиста не знаде шта да ради. На њену срећу познаваше једног човека, који беше пуно уважен. Слушали сте сигурно о грофу Сен-Жермену, о коме се толика чуда приповедају, а знате, да се и сам издавао за неког мађијоника и да је уверавао, како је пронашао „камен мудрости“ и како има „воду од живота“. Неки су му се смејали и звали га шарлатаном, а Касанова вели у својим мемоарима, да је био увода. Сад било како му драго, доста, да се сваки, поред све тајанствености у животу му, отимао за његово друштво, а био је одиста и веома пријетан. Баба ми још и дан данас погину за њим, па ће се богме јако наљутити, не говориш ли о њему са достојним поштовањем. Мисли, позајмиће јој потребну своту, па му пише писамце и моли га, да је посети. Ето вам на мах старог мађијоника, па ће је наћи у крајњем очајању. У неколико речи приповеди му она своју несрећу и мужевљеву суровост, па ће придодати, да сад још само од његова пријатељства и услужности очекује помоћи. Сен-Жермен ће се мало промислити, онда ће рећи: „Госпо, ја бих вам лако могао позајмити поскану своту, ал' ја знам, ви не ћете имати мира, док ми је не вратите, а ја не бих рад, да из једне неприлике дођете у другу. Знајте ја један паметнији начин, како ћете се одужити: не остаје вам друго, него да новац повратите . . . Ама слатки грофе, вели му моја баба, та ја вам већ рекох, немам више ни једне потуре . . . А и што ће вам? вели Сен-Фермен, чусте ли ме само . . . па ће јој ту рећи неку тајну, што би за њу сваки од вас за цело дао скупе новце.“

Млади официри понзидгли вратове, па зинули на сва уста. Томски ћути, па пали лулу. На то ће притегнути свој војнички појас, па узе даље приповедати:

Још истог вечера одвезе ми се баба у Версаљ краљици на карте. Војвода орлеански даје банку. Баба ми се олако извини, што се још није одужила, — нашла је тамо неки изговор — седне за сто, па узме оне три карте, које јој је пријатељ означио. Богме добије, па лепо исплати свој дуг.

„Е, па случајно се тако збило, рећиће један од гостију.“

„Басна! басна! дерао се Херман.“

„Мора да су биле лажне карте, вели трећи.“

„Неће бити ни једно од тога, одговориће Томски озбиљно.“

„Како то? упаде му Нарумов у реч, твоја мајка зна за три срећне карте, а ти их још не чу од ње.“

„Та то је баш тај ђаво, вели Томски. У ње беху четири сина, ту је, разуме се, и мој отац. Тројица су их били страсне картације, па ни један од њих не могаше те тајне од ње искамцити, а овамо би и њима и мени добро дошла. Него чусте ли, што ми рече ујак, гроф Иван Илић, на своју поштену реч. Ви сте познавали Чаплицког, што је толике милијуне спурдисао, проћердао, па је најпоследње умрло у највећој невољи. За своје младости добије од њега Сорин једног дана неких 300,000 рубаља. Чаплицки да полуди. Баба ми није праштала беснилуку и лудорије младих људи, ал' код Чаплицког — бог би је знао за што — беше изнимка. Каже му три карте, на које ће једно за другим паре метнути, него јој мораде дати поштену реч, да се свог века не ће више карте такнути. Ча-

плицки оде Сорину, хоће, вели, новац да поврати. На прву карту, метне 50,000 рубаља. Добије. Метне још више. Опет добије. Једном речи поврати паре, па имађаше још и добити.“

„Ал' ево је већ време, да се иде у кревет . . . глете, молим вас, већ шест сахата.“

„Сваки искапи своју чашу, па се растану.“

II.

„Il paraît, que monsieur est décidément pour les suivantes.“
„Que voulez-vous, Madame? elles sont plus fraîches.“

Салонски разговор.

Стара грофица * * * седела је у својој соби за облачење пред огледалом. Три се коморкиње око ње узмувале, једна јој додај кутију са руменилом, друга јој пружи кутију са црним чијодама, а трећа опет дед држи капетину са тракама, да од црвенила све дрече. Грофица зна, да је већ одавна своју лепоту у запећак бацила, ал' не може ипак да раскрсти са обичајима своје младости; носи се по моди пре по века, па њено облачење бива и данас с таквом истом пажљивошћу и траје тако исто дуго, као и пре шездесет година. Њена придворкиња седи при прозору са ћерћевом у руци.

„Добро јутро, grand'maman! рећиће један млад официр улазећи у собу. Bon jour Mademoiselle Lise (Добар дан, госпођице Јелко.) Grand'maman, ја имам да те нешто замолим.“

„А као шта, мој драги Павле?“

„Допусти, да ти преставим једног свог доброг пријатеља, па, молим те, позови и њега на игранку.“

„Можеш га слободно довести, па ћеш ми га тамо преставити. Јеси л' био јуче, бога ти, код госпође * * *?“

„Разуме се. Врло је лепо испало. Играло се до пет сахата ујутру. Ох, па како дивна беше Ељецкина!“

„О, ти мали неваљалче! Ти си за цело скроман! Него баба јој, кнегиња Дарја Петровна, то је било што год лепо! Сад је дабоме сигурно већ остарела, та добра душа.“

„Остарела? уплете се Томски несмотрено. Та умрла је још пре седам година!“

„Јелисавета подиже главу, па му даде неки знак. Сад му тек паде на памет, да су у двору старој грофици смрт њених вршњакиња редовно затајивали. Угризе се за језик. Ал' грофица остаде са свим мирна.“

„Умрла — умрла, а где, ја о томе ништа не знам, рећиће, Заједно смо постале дворкиње, кад су нас преставили царици . . .“

„Сто пута је већ приповедала то „збитије“.“

„Де, ходи Павле рећиће за тим, помози ми, да устанем. Лизанко, а где је моја бурмутица?“

„Коморкиње отпрате грофицу иза неки заклон, да јој доврше тоалету. Томски остаде сам са Јелком.“

„Кога ћете то да доведете? запита га Лизавета Ивановна.“

„Нарумова. Познајете ли га?“

„Не познајем. Је л' официр?“

„Јесте.“

„Код жени-кора?“

„А не, код коњице. А као за што баш код жени-кора?“

„Јелисавета се насмешила, ал' не рече ништа у одговор.“

„Павле, Павле, викаше грофица иза њена застора. Та де, пошљи ми већ једном макав нов роман. Један враг, ма какав. Само ништа, молим те, по данашњем укусу.“

„Па какав треба да је, grand'maman?“

„Но, какав? Да не буде у њему како неко убија оца ил' матер, па молим те само да се ко не дави. Знаш, ни од чег се тако не грозим као од удављеника.“

А како ћу ја доћи до таког романа? Би ли какву руску књигу?

А зар имају и руски романи? Но, можеш ми један послати, мој слатки Павле, можеш ми један послати.

Збогом, grand'maman, . . . имам журна посла. Збогом Лизавета Ивановна! Јелте, а као за што би Нарумов био баш код жени-кора?

Са овим речма Томски оде.

Лизавета Ивановна остаде сама, лати се опет посла, па седе тик до прозора. Одмах за тим ето ти неког младог официра на хошку од куће, што баш преко лежи. Јелисавету обли румен, па се саже јаче ђерђеву. Баш у тај пар ето ти старе грофице потпуно обучене.

Лизанко, подај упрегнути! Данас ћемо се извести.

Лизанка махом устаде, па пође спремати свој посао.

Но, ти мала, шта ће то рећи — вели баба, јеси л' ти глува? Одмах да даш упрегнути!

Идем, идем већ, рече Лизанка, па истрчи.

Ту сад неки слуга унесе књиге, што их је послао кнез Павле Александровић.

Е, лепо, лепо, кажи, да се захваљујем, рећиће грофица. Лизанка! Та ког си се беса устумарала?

Хтела сам, да се обучем.

Има томе времена, моје драго дете. Дед седи, узми прву свеску па читај!

Лизавета узме књигу, па прочита неколико реда.

Јасније, јасније! рече грофица. Који ти је враг, ти мала? Ти као да си промукла. Дед доводи ближе ту столицу . . . још ближе . . . но, тако.

Лизавета Ивановна прочита још две врсте. Грофица оде зевати.

Окај се, бога ти, те књиге, кажем ти! Све којекакве бљувотине. Можеш кнезу Павлу послати те књиге натраг . . . кажи, да му се лепо захваљујем. Ал' шта је већ с тим колима?

Кола су већ спремна, рече Лизанка, погледавши кроз прозор.

А ти још никако ниси готова. Да се вазда мора на тебе да чека. Ти мала, та то се више не мож' поднети, кажем ти.

Лизанка одлети у своју одају, ал' не прође ни два тренута, а грофица узме тако јако звонити, да су све три коморкиње кроз једна, а коморник кроз друга врата као без душе јурнули.

Мени као . . . онако . . . долази, нико ме не чује, завика грофица. Реците тој Лизавети Ивановној, да на њу изгледам.

Баш у исти пар уђе Лизанка у собу са шеширом на глави и огртачем на руци.

Но, једва једном, моје слатко дете! рећиће грофица. Ал' где опет како си се налицкала . . . А као због кога је то, бога ти? . . . Него управо какво је време на пољу? . . . Долази ми ветровито. А? је л'?

Ваше сијатељство смиловаће се да благонаклоно дозволи, да је баш на против врло мирно, усудиће се коморник.

Ви никад не знате шта брбљате . . . де, отворте само прозор! . . . Но, јесам казала? Ветровито и хладно. Нек се коњи испрегну! Лизанка, не ћемо се извести. Ниси се морала тако накинђурити.

Ох, да горка живота! уздану Лизавета Ивановна.

И доиста у праву је. Горак је лебац у туђина, а жива је мука пењати се по туђи степени, вели Данте *); а и ко би могао нацртати јаде једне придворкиње у какве отмене

старе госпође? Грофица * * * не беше аспида, него само ђудљива, као и свака друга маза читавога света, беше тврдица, тесногруда и саможива, као и свака друга, која више не може у свету да игра велику улогу. Она и данас а да ће једне игранке пропустити. Седела би у каквом углу дворане, набелена, у каквој стародревној одори, као какав незграпан, неизбежно нуждан намештај, а ко би год ушао, поклонно би јој се; по што би се пак та формалност срећно свршила, не би нико више на њу ни главе обртао. Дома примала би посете од читаве вароши, строго би „набљудавала“ етикецију, ал' нит би кад год тубила имена ни особе. Силне слуге, што су јој у предсобљу већ оседели и набрекли од дебљине, живљаху како се богу и њима хтело, па тако и беше у кући дар мар, баш као да је грофица међу самим лоповима, или као да у кући живе душе нема. Ал' живот Лизавете Ивановне, то ти беше мука жива. Служи ли чај, ето јој пребацивања, да расипље са шећером; чита ли што год грофици, она је одговорна за све будалаштине списатеља; прати ли своју госпођу при извожењу, она је крива, што је калдрма рђава и време непогодно. Оно мало худе, више него скромне платице никад јој се не би на време издавало, а опет би се од ње искало, да се одева „као цео свет“ т. ј. управо као мало њих. Положај јој у друштву беше одвећ немно: сваки је познаје, а нико да је у чему одликује, ал' да је уважава. На игранци само би је онда ко год замолио да с њим игра, ако би требао какав vis-à-vis, а свака би ти то женска, а ко јој ваља што на оделу поправити; одмах, ево ти је њој. Лизанка је честољубива, осећа да је понижена, па не може да дочека избавитеља, који би јој раскинуо те ланце. Али младићи, који поред све своје лакомислености умеју тако добро да рачунају, узеше се добро у памет, да њу ма у чему одликују, а овамо је била Лизавета Ивановна много милија од свију оних недотупавних, охолних створења, којима ова господа ласкаху.

Шта би се и шта пута она украде од блеска и дуга времена у дворанама, па би побегла у своју сиротну собицу, чији се читав намештај састојао из једног старог заклона, једног искрпљеног ћилима, канабета, огледалцета и дрвеног ишараног кревета, ту би седела поред једне лојане свеће у светљаку од туча, па би се сита наплакала.

Кад ал' једно јутро — беше то два дана после онога вечера, кад се код Нарумова картало, а осам дана пре данашњег белаја с грофицом — једно јутро седи Лизавета Ивановна са ђерђевом код прозора, па расејано гледа на поље, ал' један млад официр од жени-кора стоји преко са сокака, па непрестано пиљи горе. Она спусти главу на ђерђев, па ће убрзати свој вез. Кад после пет минута и нехотице на поље погледа, ал' млади официр још на истом месту. Она и до сада не ашиковаше са младим људма са сокака, а сад је пуна два сахата погнуте главе на ђерђеву радила. У том ће је позвати за сто; она устане, остави ђерђев на страну — и још је непрестано официр стојао на истом месту, а да се макнуо. То јој дође чудно, па ће после ручка некако узбуђена прићи прозору, али сад га већ нема, а и она није даље мислила на њега.

Након два дана, баш да седне са грофицом у кола, кад га опет угледа. Стојао је колима при врати са њене стране. Лице му у подигнутој оперваженој јаци замурено, ал' шеширу испод обода севаху му црне очи. Лизавета се Ивановна устравила, а не зна управо ни сама за што. Пење се на кола а сва дркће.

Врате се дома. Приђе прозору а срце јој све куца. Официр стоји на истом месту, па је непрестано жељним оком погледа. Она се

брже боље тргне натраг, а сва гори од радозналости, а и неко је чудно, непознато осећање обли.

Од тада један дан не ће проћи, а да јој се не покаже под прозором млади жени-официри. Мало по мало, па се разви међу њима и као неки неми разговор. Бива, она седи при ђерђеву, од једном није него чисто осећа: ту је. Ту би дигла лице, па би га гледала — како који дан све дуже. А и он као да је на овој невиној милости веома захвалан. Са брзим оштрим погледом младости она би приметила, да би му бледе ланите вазда силна румен обасула, кад год би им се погледи сустрели. Након осам дана узме се већ и смешити на њега.

Кад је оно Томски замолио грофицу за допуштење, да јој сме преставити једнога од својих другова, сиротој је девојци срце занграло, а кад чу, да Нарумов није официр у жени-кору, љуто се кајала, што је издала своју тајну томе лакомисленом Томском.

Херман је био син једнога Немца из Русије, па је наследио од оца нешто мало главнине. Одлучивши, да сачува своју независност, узео је себи за правило, да не начиње своје имање. Живи о својој плати, а неће ни потуре издати за што год, што му није од потребе. Буталица, честољубив, а због сталности му другови би га свакојако задиркивали. Изглед му је сама мирноћа и доброта, а овамо скрива у себи најжешће страсти и необуздану машту. Него је увек био свој потпуни господар и знао се сачувати од обичних младићких заблуда. Тако на пример погинуће за картом, а никад је не узме у руке, јер му, вели, околности не допуштају, да меће на коцку нешто, што му треба, а да тек можда добије нешто, што му је излишно. Уза све то могао је по читаве ноћи за зеленим столом преседети, па пратити ђуд среће са грозничавим узбуђењем.

Она приповетка о трима картама јако му је машту узбунила. Целу је драгу ноћ о томе премишљао. Ала нешто — рекао би сам у себи фрљајући друго вече по улицама Петрограда — ала нешто, да стара грофица мени повери њену тајну, да нешто мени каже оне три карте! . . . А, та морам се ја с њом упознати, улагати јој се; мора она мене завоleti. Да, ал' има већ осамдесет и седам година, може још ових дана умрети, можда већ сутра . . . Хм! хм! Па ко зна има л' у читавој ствари истине и колко црног испод нокта? . . . Не, не! штедња, умереност и рад, то су те три карте, на којима морам добити. С њима ћу своје имање удвостручити; оне ће ми донети независност и благовање.

Овако премишљајући од једном ево га у једној од главнијих улица у Петрограду, баш према неке високе, узорите куће. Улица све кипи од кочија, па све редом стају испред осветљене фасаде. При силажењу час би спазно какву женску ножицу, час високе чизме каквог ђенерала, сад какву мрежасту чарапу, сад опет ципелу каквог дипломате. Бунде, женски огртачи — нема им краја пролазећи поред горостасног вратара. Херман застаде.

Бога вам, чија је ово кућа? запитаће ноћног стражара, што баш на хошку стоји.

Грофице * * *.

Херман се сав стресе. Падоше му на ум оне три карте. Шеће поред двора горе доле, мисли на госпу, што тамо горе живи, на њено богатство и — тајну, што она за њу знаде. Врати се у свој немио стан, ал не може ваздан да се смири, а кад једва једном склопи очи, а пред њим све играју неке карте, неки зелењи столови, све неке гомиле злата и банака. Снева, а он се непрестанце надмеће, добија, па све пуни цепове златом и банкама. Кад се трже, ал' блага нестане — а с њиме оде и један дубок уздисај. Да се расеје, хајд'

) Tu proverai siccome sa di sale
Lo pane altrui, e come è duro calle
Lo scendere e il salir per l'altrui scalle.
Paradiso, XVII 58.

опет тумарај по вароши. На скоро ево га опет преко од двора грофице * * * . . . мислим, гони га тамо нека неодољива сила. Гледа, гледа горе на прозоре, кад — иза једног прозора опази неко младо девојче црне косе, како се олако сагнула над неку књигу или какав рад. Ево сад опет подиже главу — ох, оне црне очи, оно бело лице! . . . Решена му је судба!

III.

„Vous m'écrivez, mon ange, des lettres de quatre pages plus vite que je ne puis les lire.“

Лизавета Ивановна баш да скине шешир и огртач, кад ал' грофица је даде натраг дозвати. Дала је опет упрегнути, хоће да се извезе. Док су два послужитеља стару грофицу са великом муком у кола дизали, спази од једном Лизавета Ивановна, где млади официр тик ње стоји, а осети, како јој стиште руку. Од страха да обнесвесне, а кад осети у руци неку утутнуту хартијцу, њега већ нестало. Брже боље саври је у рукавицу, па нит' види нит' чује што око ње. За војања питала би је грофица као и до сада непрестанце: Је л', ко је оно, што нам се јавио! — Како се зове та ђуприја? А? Шта је тамо на оној узви написано, је л'? Јелисавета Ивановна све натрашке одговара, а грофица је грди.

Но, ти мала, шта је теби данас, богати? Куд мислиш? Или ме сад ваља да од једном не разумеш? А? Је л'! Та ја, хвала богу, не шапућем, а и не лупам којешта, буди богу благодареније.

Лизавета Ивановна ништа не чује. Чим приспу дома, одлети она у своју собицу, заључа се, па вади писмо. Незапечаћено. Та не може срцу одолети, да га не прочита. Изјављује јој своју љубав, нежно, с поштовањем. Превео га од речи до речи из неког немачког романа. Лизавета Ивановна не зна немачки, па је задовољна са Хермановим писмом.

Ал' је опет за то у големој неприлици Први пут у животу има и она неку тајну. Молим вас, са младим човеком у преписци! Плани се своје рођене дрскости, пребацује сама себи своје понашање. Не зна шта да ради.

Ха! не ће више седети поред прозора, хладно ће га предустрести, вратиће му писмо, одговориће му чисто и јасно, да, да, одбиће га . . . . Шта да ради? нема ниједног пријатеља, ни кога да је посаветује. Одбиће га, за цело ће га одбити.

Седне за сто, узме перо и хартије, па мисли, мисли. Шта је и шта пута започела, па подерала! Час јој долази писмо одвећ опорно, час опет није доволање достојанствено. Једва једном после грдне муке склопи сретно ово неколико реди, што је мислила да ће бити доста: „судим“, вели, „да вам је намера поштена и да нисте ради, да ме вређате својим непромишљеним понашењем. Али ви ћете и сами увидети, да то није начин, како бисмо се упознали. Ваше вам писмо враћам, па се надам, да се не ћу имати узрока кајати, што сам тако несмотрена, те вам одговарам.“

Сутра дан у јутру како спази Хермана, ђипи од ђерџева, ево ти је у дворани, отварај прозор па бацај — рачунајући на официрову умешност — писмо доле. Херман долети, подиже га, одјури у оближњу послатичарницу, распечати га, па нађе своје писмо и одговор. Томе се од прилике и надао. Суди, почетак није лош. Иде дома.

После три дана ево ти неког девојчета са веселим вижљастим очима, вели, послата је од једне машамоткиње. Хоће да говори са

Јелисаветом Ивановном. Лизанка се препаде. Боји се, биће какав рачун, што га је заборавила да плати. Отвори хартију. Позна Херманов рукопис.

Ви ћете се варати, рећиће, ово писмо није моје.

Извините, молим вас, одговориће девојче лукаво, читајте само!

Лизанка га прође летимице. Херман моли за састанак.

А, не може бити, рећиће — уплашила је Херманова дрскост, да је за тако што и на таки начин моли. — Не може бити, писмо није моје.

Па га раздере у хиљаду комада.

Па што сте га подерали кад није ваше? Треба ли сте га послати ономе чије је.

Молим вас, слатка, рећиће Лизавета Ивановна — коју је љутила ова примедба. — Молим вас, слатка, немојте више никакво писмо да ми данесете, па кажите томе, што вас је послао, нека га је стид и срам.

Ал' се Херман не да уплатити. Сваки боговетни дан добила би Лизанка по једно писмо, сад овако сад онако; па не беху то више ни прости преводи из немачкох. Херман је писао под упливом жестоке страсти и то своје рођене мисли. Лизавета Ивановна не може да одоли толикој речитости. Изнајпре би му писма нетом примала, после би већ и одговарала, па како који дан, а њени одговори све дужи и срдачнији. Најпосле ће му ево ово писамце бацити кроз прозор:

„Данас је играчка код . . . . ског посланика. Плиће и грофица, па ћемо тамо остати до два сахата. Сад чујте, како бисмо се могли састати, а да нас нико не чује. Чим се грофица извезе — а то ће бити око својих једанаест сахата — онда обично и све слуге иду да спавају, те тако у ходнику нема никога до вратара, који обично спава на своме седишту. Чим избије једанаест, а ви одмах уђите под капију, па без оклевања по степенима горе. Наћете ли на кога у предсобљу, а ви запитajte, да л' можете говорити са грофицом. Рећиће вам да није код куће и онда вам дабогме не остаје ништа друго, него да одете. Али по свој прилици не ћете наићи ни на кога, јер су грофичине коморкиње остраг у некој далекој соби. Кад будете у предсобљу, а ви онда идете лево, докле год не доћете до грофичине спаваће собе. Ту ћете видети иза неког застора двоје вратаоца, десна врата воде у неки кабинетик, у који грофица никад не иде, а лева воде у један ходник, а на крај тога су басамаци. Иду у ковчуга горе. По њима ћете доћи у моју собицу.“

Дркнући као тигар, кад види, како му се жртва приближује, тако је чекао Херман, кад ће већ доћи време састанку. Још није ни десет, а он већ шеће поред грофичина двора горе доле. Време да те бог сачува, ветар се помамно, мећава, вејавица. Фењери слабо и неједнако светле. По сокацима ни бесног псета. Час по час би тек пројурила каква кола, а кочијаш би гонећи мршаву рагу освртао се за каквим задоцнелим пријашком.

Херманов је огртач лак, ал' Хермана нит' пробија ветар, нит' га провејава мећава. Једва једном ево и грофичиних кочија. Гледа, како два послужитеља узеше матору вештицу испод пазуха, тутнуше је у кола, увише је у громадну бунду. Одмах се за тим промоли и Лизавета Ивановна. Умотана у неки лак огртач, у сплетовима свеже, природно цвеће. Лако се хити у кола, вратар залупи за њом врата од кочија. Кочије тремо одзубаше по лакој снегу. Вратар затвори двору каније, у првом се кату погасише свеће, у читавом двору настаде дубока тишина. Херман још хода горе доле. Сад ће стати код

неког фењера, гледи, колко је сахата, скоро три четврти на једанаест. Наслони се фењеру на стуб, упрво очи на сказаљку, па броји тренуте. Таман једанаест — таман и он на степенима. Отвори капицик па уђе под осветљену капију. Вратара ни од корова. Брза корака полети низ степену, па униће у предсобље. Поред лампе лежи на неком прљавом канабету слуга и рче. На прстима пролети Херман поред њега. У трпезарији и дворани мрак, ал' му још лампа из предсобља мало светлуца. Ево га већ у спаваћој соби. Пред иконом горука златно кандило. Дуж зидова, превучених кинеском свилом, позлаћене столице и избелени миндерлуци са меким јастучићима. О зиду висе два портрета, руктвор госпође Лебрен. Једно је неки човек, својих четрдесет година, подебео, једра лица, у отворено-зеленом капуту и са орденом на грудима. Друго је нека млада госпођица орловска носа, наострешене и напудрене косе, са ружом за уветом. На све стране пастири и пастирке од мајсенског порцелана, лонци за цвеће свакојаке величине и облика, лероаски сахати, котарчице, лепезе и бог те пита каквих још женских ситнарија — све проналасци прошлог века, кад су се пронашле ваздушне лопте и животињски магнетизам. Херман се докраде иза застора. Види неки гвозден креветик и двоја врата. Десна воде у бабин мрачни кабинетик, лева у ходник. Ова отвори полако, па види мале степену, што воде у собицу сироте придворкиње; затвори опет врата, па се увуче у мрачни грофичин кабинетик.

Тренути се отеги на године. Свуд у околу мирно. У дворани баш изби дванаест, па опет наста мртва тишина. Херман стоји, наслоњено се на неку хладну пећ. Са свим је миран. Срце му бије пасне мирно, као у свакога, који се одрисио, да буде на свашта приправан. Већ изби један сахат. Изби већ и два. Мало за тим чује, где из далека грме кола. Сад се опет тек нешто узруја. Кола све ближе и ближе. Сад су стала. Слуге се са свих страна ужурбале и узлармале. Вика по ходницима и по степени. Собе се осветлише, три старе коморкиње уђоше у спаваћу собу, на послетку ево и грофице, уста мумија. Спустише је у неку громорну наслоњачу à la Voltaire.

Херман вири кроз једну пукотину. Лизавета Ивановна прође баш поред њега. Чује како јури по степенима својој собици. Поче га као мало савест грести, ал' сад на то брзо прође, ал' он стиште срце.

Грофица се узе свлачити пред огледалом. Скидоше јој руже с главе. Скидоше напудрену пароку са нешто мало њене рођене, седе косе. Чијоде падају као киша. Жута сребром извезена хаљина сроза јој се низ набуде ноге. Херман, хтео не хтео мора да гледа све те блугаве појединости њене ноћне тоалете. Сад још навукну бело капу и бео огртач — што је њеној старости много боље доликовало, а није у њему ни тако страшна изгледала.

Као све старе душе, не може ни грофица ваздан да заспи. Кад су је свукли, даде своју наслоњачу докотурати до прозора, па отпусти коморкиње. Свеће се погасе, тако да је само кандило пред иконом светлуцало. Грофица седи шћућурена, жута, опустила доњу усну, па се љуља лево десно. Видиш јој из мутних очију, да ни на шта не мисли, па чисто би дошао на те мисли, да се ваља да и не љуља од своје воље, већ је ваља да галанризам томе гони.

Од једном се промену ово мртвачко лице. Усне не дркћу, а очи оживеше. Види пред собом незнана човека.

Не бојте се ништа! За име бога ништа се не плашите, зашапутаће овај. Не ћу вам

ништа учинити — шта више, дошао сам, да вас нешто замолим.

Стара га гледи па ћути, као да га није разумела. Херман мисли, гдува је. Нагне јој се увету, па ће поновити своје речи.

Стара ћути, па ћути.

Можете ме усрећити за целог живота, а вас не стаје ништа. Ја знам, да ми ви можете казати оне три карте . . . .

Херман ућути. Грофица као да је разу-

Чему бисте ту тајну за себе задржали, продужиће Херман. Ваља да за унуке? А шта ће *нима* те три карте? Та то су распикуће . . . . а ко не уме своје наследство да сачува, тај ће скончати у пукој сиротињи, не помогоше му ни сви редом ђаволи. А ето ја сам честит човек . . . ја знам шта је то новац . . . за мене не ће те три карте отићи у ветар. Но, дакле? . . . .

Ућути. Чека одговор а сав дркће. Грофица а да би речи. Херман паде на колена.

та реците ми ту тајну! Помислите, срећа је једног човека у вашим рукама, помислите, ја ћу — а после мене моја деца и унучад — сви ћемо вам благосиљати успомену, палићемо вам воштаницу као каквој светитељци.

Стара грофица а да би једне беле.

Херман њипи.

Матора вештице! вели, а шкргутну зуби, сад ћу ја тебе научити говорити. . . . .

Па трже малу пушку из шпага.

Херцег-Нови.

мела шта он хоће, па као да мисли, шта да му одговори.

Та то је била само шала, рече већ један пут! Тако ми бога, шала је била.

Нема ту шале, упаде јој љутито Херман у реч. Сетите се само Чапличког. Њему сте припомогли, да дође до силног блага.

Грофица као да се устрави. За један тренут прође јој цртама нека узбуђеност — онда паде у стару ђабласту непомичност.

Хоћете ми рећи те три срећне карте, поче опет Херман.

Грофица ћути.

Тако вам љубави, тако вам њених сласти, тако вам прва гласка вашег првенчета и вашег тада радосна осмејка, тако вам људска осећаја, ако вам је икада срце узрујао, преклињем вас љубављу мужа и љубавника, вашим материнским срцем, тако вам свега, што вам је у животу свето — не одбијајте ми молбе, реците ми ту тајну! Можда је скопчана са каквим страшним грехом, можда и са губитком вечитог блаженства. Можда сте морали ђаволу душу продати? Видите, ви сте већ стари, не ћете више дуго живити. А ето ја примам све ваше грехе на себе . . . ја ћу сам за њих пред богом одговарати . . . Ох!

По грофичиним цртама прелети опет силна узбуђеност. Глава јој задркта јаче он пређе, опружи руку као да отури оружје, онди се од једном сроза, па да се макне.

Дечија посла! повака Херман, па је зграби за руку. Сад вас последњи пут питам, хоћете л' ми рећи оне три карте, или не?

Грофица не одговара — а Херман види, да је мртва.

(Свршиће се.)

УСПОМЕНИ

мога незаборављеног друга,
ЈОВАНА ГРЧИЋА-МИЛЕНКА.*)

„Exegi monumentum.“

I.

Његова „звезда“.

Ноћ тиха . . . звезде трепћу . . .
Месец се небом шеће,
К'о кад баштован љупко
Пребраја своје цвеће . . .
Но што ли тако тужно
За облак онај зађе? . . .
Ах, међ цветови своји
Једнога сад не нађе! . . .

II.

Слутња му.

Весела срца, млади,
У густој шећемо гори . . .
Липа нас цветом хлади,
Поток нам слатко жубори,
Сред овог миља, среће,
На челу му спазних бора, . . .
Он сетно мени рече:
„Ох, што с' умрети мора!“

III.

Стара истина.

Свуд држи меру праву!
То веле наши стари;
Окрени отуд главу
Куд тебе маме чари!
Многи би данас сине
Гледао сунце јарко:
„Да света овог миље
Не љубља тако жарко!“

IV.

Међ љубичицама.

Мирише зелена доља
Од цветних љубичица . . .
Ја с' сетим његова бола,
Од бола бледог лица:
Док на пролеће дођеш,
Миришно моје цвеће,
Твог певца доброг више
Међ нами бити неће!

V.

Варљив санче! . . .

На постељи је, болан,
Блеђи од воска бледа,
Измучен и невољан,
Уморна, смртна гледа . . .
Још часак који — мој данче,
Пустиће болану душу:
А за груд — ах, варљив санче, —
Румену заден'о ружу!

VI.

Пољуб.

Ја посла брзу мис'о,
Мог златнога голуба:
„Однес' му поздрав лепи
И брацкога пољуба!“
Голуб ми натраг дође,
Па гуче невесело:
„Целив'о сам ти друга
У бледо — мртво чело!“

VII.

Сирома Миленко! . . .

Мешт песме дивне оне
„Одби се вита грана,
Сад њему звона звоне
И стара кука њана.
Мешт да му годе срећу:
Да мому стидну просе —
У сандук њега мећу,
У гробље пусто носе!

VIII.

Сиротиња.

Сиротан нема друго,
До тврде наде, воље:
Бори се с' бедом дуго,
Док сијне доба боље.
А кад до мете дође,
И барјак славе днже:
У том и живот прође —
Самрт га горка стиже!

IX.

Из његове „Звезде“.

„Зар сваком ноћ је добра?
Ах, прозору оном глете:
Видите л' тужну мајку,
На руци јој мртво дете? . . .
Ладно му чело, грудни,
Пољупци мајка греје . . .
Ал живот не пробуди —
Ах, заман, заман све је! . . .“

X.

Питање.

Шта л' беху твоје мисли,
Гледећи лице своје,
Увелу ружу сетну,
Самртне бледе боје?
Да л' шану ти у себи,
Слушајућ звона гласе:
Тако ће скоро, боже,
И мене да огласе! . . .

XI.

Живот.

Ноћаске гrome пуче,
Обори липу моју . . .
Ја седех под њом јуче
У трудна рада зноју.
„Сигурним крочи кроком
Живота свога цели!“
А живот од самрти
Тек корак један дели!

XII.

Сан.

Навлачи руво црно,
Везива пошу свилну,
Намешта меку косу
У осмеху умилну.
С' неба се зачу гласак:
„Камо ћем, добри брато?“
Он одговори сретан:
„Ах, теби, теби, злато!“

XIII.

Пред његовом сликом.

Ти ли си, добри друже?
Ах, онда здрав још беше! . . .
Где, како с' ове очи
На мене тужна смеше!
И што га више гледим,
Он с' смешни све то јаче . . .
Ти с' смешниш, друже, на ме —
А моје срце плаче . . .

XIV.

Творцу.

На твоју реч ће стати
Светога справа цела.
Ти умеш знака дати
Од чудотворних дела.
Премудар, прав у свему,
А сва моћ у тебека —
Па што не даде њему
Од смрти горке лека! . . .

XV.

Ох, свете! . . .

Ох, свете, чудан свете,
Не појмим биће твоје! . . .
Крај оног гроба, глете
Ту седе млади двоје.
Са плоче једне на њи
Лубања кези зубе —
Шта ј' до тог њима стало —
Они се грле, љубе! . . .

XVI.

Сан.

Ја сневих као на дану:
Кићени иду свати,
Он проси девојану,
Благослов даје мати.
Ко да је рај у зори,
Така је богодана!
Свуда се песма ори:
„Одби се вита грана!“

XVII.

Жељено миље.

Осаму ти ми љубља,
У мирној, светој гори,
Сред луга, сред што дубља,
Де извор тих жубори,
Где цвате крин и руже,
А тица избобља —
Где, самрт твоја горка,
Тога ти даде миља!

XVIII.

Питање.

Где савак сневаш, брате,
То ј' свето место за те:
Ту први сунца зраци
Дрвеће росно злате.
Крај тебе славуј пева,
Румене цвате руже . . .
О силном томе миљу,
Знадеш ли штогод, друже? . . .

XIX.

Трава.

Ветарац тихо пириу,
Тад замириса трава . . .
Мириш ме овај дириу,
Ко мис'о заборава: . . .
Нестане л' света, људи,
У добу заборава:
На гробовима туди,
Ала ће нићи трава! . . .

XX.

Његова мајка и путник.

Обол'о путник млади,
Једва га нога носи . . .
Пред њени стао врати,
Од мајке милост проси.
Мајка га гледа, гледа,
Где сетно молит' заче . . .
Сети се свога чеда —
Па тако горко плаче! . . .

XXI.

Творцу.

Богаља знадем седа,
Што мучно штаком крочи:
Оличена је беда:
Без вида мутне очи.
Он самрт само чека,
Горке ти шаље сузе:
Ти нећеш, творче, њега,
Ти цветак мајци узме! . . .

XXII.

Занос мајчин.

Подоћни бију сати,
А олуј прозор тресе . . .
Уморна стара мати
Иза сна занесе се . . .
Отвара сину врата,
По мраку ноћном, густом —
А син јој — авај туге! —
У гробљу лежи пустом! . . .

XXIII.

Материна брига.

То риче бес оркана,
То гrome страшно бије,
Ко јарост разуздана,
Бујица земљу рије.
Крај жишка мати плаче
У куту тужном своје:
„Ах, како ј' сад у гробљу
Несретном чеду моме!“

*) У метру и оквиру његових последњих песама.

XXIV.

Порука на онај свет.

Спазиш ли ђаче бледо,
Скрхане, свеле наде,
Ослов' га, друже, лепо;
„Је си л' ми ти, Ненаде?“
Ако л' те љупко глене:
Поздрав му реци мило,
Пољуб' га мешто мене —
То ми је браћац био . . . .

XXV.

Његовој мајци.

Не плачи, добра њано,
Није ти умрло чедо;
Синоћ сам био шњиме,
Дворе сам његове глед'о.
Он седи с' Миленом горе,
Милује лице њено,
Изгледа чешће доле:
Да ли му већ идемо . . . .

XXVI.

Свеједно! . . .

У жићу немам вере,
Јер дуго трајат' неће,
А с' тога не знам мере
Кад миља берем цвеће.
Од грдне ј' ово шкоде —
На добро тек штедња слути . . .
Свеједно! у гроб воде
И једни и други пути! . . .

XXVII.

Међ браћом.

До зоре сад у тузи,
Нека нас свирац прати:
„Та доста ћемо, друзи,
Под земљом црном спати!“
Животу ми смо дужни —
А самрт, ево, прети:
Забравимо, тужни,
Да морамо умрети! . . .

XXVIII.

У крчми.

Гле, мени свирац свира,
Сред бурне, сред механе,
Крај мене кондир вина
И моје плаво лане.
Ја певам, пијем, љубим,
Срећом ми груди пуне —
А мој Миленко, тужан,
У ладном гробу труне!

XXIX.

Опроштај.

Ах тише, груди, тише!
Он спава у росном цвећу . . . .
Сузама мојим више
Санка му гонити нећу.
Јер људи заман туже:
Смрт своју ђуд не мења, ...
Спавај ми, добри друже,
До лепа — до виђења . . . .

Бена Павловић.

ПУНИН И БАБУРИН.

Од

ИВАНА ТУРГЕЋЕВА.

II.

(1837.)

Од то доба протеклоше седам година. Ми смо као и пре живели у Москви — али ја сам међу тим постао студентом и то у другом течају — моћ моје бабе, која све старија и старија биваше, поче у последњим годинама опадати и више ме неје тако књижила као пре. Од свију мојих другова имао сам једнога, са којим сам се понајвише дружио. Ја и он имахасмо погодну једнаке навике. И он је љубно

песништво и више је реди писао врло лепе и складне стихове. Као што обично код младих људи бива, тако смо и ми један другогме узајмице своје тајне поверавали. Ја сам већ пре неколико дана приметно, како је мој пријатељ веома узбуђен. Често га је по више сахата нестајало, али несам знао куд је одлазио, а то дотле неје био његов обичај. Већ сам био дошао на ту мисао, да га као свог пријатеља преклињући умолим, да према мени буде искрен, кад ал он ми једном и сам са тим на сусрет дође.

„Петре“, рече он једнога дана, кад сам код њега у његовој соби седео, беше сав поруменео и осмејкујући се лупкаше ме по образу: „морам и тебе са мојом музом упознати“.

„Са твојом музом? Ти ми се врло чудно изражаваш. Као класичар! (Тада, 1837. беше романтика у потпуном цвету.) Као да се ја не познајем већ давно — са том твојом музом! Ваљда си какву песму свеао?“

„Криво си ме разумео“, одговори Тархов, све већма руменећи. „Ја сам рад да те упознам са једном живом музом, или боље да речем не са музом, него са једном такозваном Музом.“

„Охо! тако ли је то? Но, а за што је називаш својом?“

„Но, па за то . . . чекај, молим те, само један тренутак, мени се чини да она овамо долази“.

У том се зачује тихо лупкање хитрих ципелица — врата се отворише, а на прагу се указа једно девојче од својих осамнаест година у шареној памучној хаљиници, у црном платненом огртачу, са црним сламним шеширом на густим, меканим, смеђим, мало разбарушеним вितिцама. Кад ме је опазила, уплашила се и устукнула је застиђена натраг . . . али јој Тархов брзо прискочи на сусрет.

„Музо Павловна, будите тако добри, па уђите унутра; та ово је овде мој најбољи пријатељ, добар и љубазан човек, а благ као јагњешце. Од њега се не морате плашити. „Петре“, окрену се к мени, „препоручујем ти моју музу — Муза Павловна Виноградова, моја мила пријатељица“.

Ја се поклоним и поздравим ју.

„Особито име, које данас први пут чујем . . . Муза?“

Тархов се на сав глас смејаше. „Е мој библијски јуначе, зар ни то не знаш, да се тако име и у библијском календару налази? У осталом и ја сам исто толико знао, колико и ти, док се несам са овом љубазном, младом госпођицом упознао. Муза! како је романтично то име, ама је за њу баш као што треба измишљено“.

Ја се и по други пут поклоним пред лепом пријатељицом мога друга. Она се приближи, ступи два корака напред и стаде. Што је истина истина, она беше донеста љубазна, али ја се ипак несам могао са мњењем Тарховим сложити и мислио сам у себи: „Не, муза не изгледа тако“.

Црте њезиног округластог лица беху нежне и fine, а из оног витког миниатурног стаса вирило је свеже здравље; али музу сам себи — а и сви ми онда — ипак са свим другчије представљао. Пре свега мора имати црну косу и бледо лице. За тим презирући и горд израз, горак осмејак, око које се у заносу блиста и још к томе све оно што се зове „тајанствено, демонско, судбинско“; — без тих особина беше немогуће представити себи музу, музу Биронову. Од свега тога ништа се не могаше опазити на лицу млађаног девојчета, које пред нама стајаше. Да сам онда старији и искуснији био, ја бих за цело обратило већу пажњу на њене очи, на оне мајужне, скривене очи, са дугим већама, које беху црне као агат и тако

сјајне и бистре, што је за цело реткост крај смеђе косе. У оном хитром, особитом погледу не могах приметити никаква појетична осећаја, већ уместо тога знак страстне, све до самопрегоревања одлучне природе . . . али ја сам онда још врло млад био.

Пружих јој руку, али она ми своју не даде, а и моје кретање неје приметила, него седе, без да је шешир и огртач скинула, на столицу, коју јој Тархов понудио беше.

„Само ћу један тренутак код вас остати, Владимире Николајевићу“, придода она тихим, али дубоким гласом, који је из тако финих устаца са свим необично звонио, а на њој се приметити могло, како је расејана била и како ју је моје присуство изненадило — „наша ме мадама не хтеде дуже, него само на по сахата пустити. А по што сте прекјуче болесни били . . . с тога мишљах . . .“

Она муцаше, све више и више расејана, а за тим приклони своју главицу. Њене мрачне севајуће очи, испод густих обрвица, прелетаху хитро час тамо час амо. У жарким летњим данима, често испред човека искоче из сухих струкова истоветне црне, светле и хитре бубице.

„Ала сте ви опака, Музо, мила Музице!“ повиче Тархов. „Та седите још мало и попите с нама једну шољу теја . . . . Одмах ћу самовар приставити.“

„Ах немојте, Владимире Николајевићу! то неје можно; ја морам безусловно одмах одлазити.“

„Та мало се бар одморите. Ваше је дисање јако убрзано . . . . Ви сте се за цело уморили.“

„Ах не, несам ни најмање уморна. Та ја сам само дошла . . . хтела сам само да вас за другу књигу умолим, ову сам овде већ прочитала“. И при том извуче из џета један отрцани роман.

„С драге воље. Но па да л' вам се тај роман допао?“ — „Дао сам јој Рослављева (стари хисторичан роман од Сагоскина)“, придода Тархов окренувши се к мени.

„Да, роман ми се допао, ма да је онај други, „Јурје Милославски“ још лепши, а наша је мадама сувише строга, она не воли, што ми читамо, то нам пречи посао, по њеним појмовима . . .“

„Али Музо Павловна“, прекину је Тархов осмејкујући се, та „Јурје Милославски“ тек се не може сравнити с Пушкиновим „Циганима“, је л' истина?“

„Тако и ја мислим“, одговори она врло узбуђена. „Ах да, још нешто, Владимире Николајевићу, немојте сустрати доћи . . . Ви већ знате где.“

„А што то?“

„Не иде“.

„Али за што не?“

Девојче слегнувши раменима хитро скочи са столице, баш као да је каква мушица пецнула.

„Али куда, Музо, драга Музице?“ вајкаше се Тархов тужним гласом, „та седите још мало.“

„Не, не, не иде“. Ивешто и хитро приђе к вратима и ухвати за браву.

„Та понесите какву књигу!“

„Други пут.“

Тархов јој прискочи, али она се у исти мах вину кроз врата на поље, да он у мал' што не луни носом о врата. — „Та ти је девојка прави гуштер“, рече он срдито, за тим замишљен седе.

Ја сам још остао; та морао сам дознати шта има он с том девојком. Тархов ми неје ништа затајно. Приповедаше ми, да она припада нижем простачком сталежу и да је трговкиња женских накита, да је он њу тек пре три недеље први пут у једном помодном дућану видео, у коме је, по наредби његове

сеје из провинције, један жески шешир наручио; да се на први поглед у њу заљубио и да му је испало за руком, да се други дан могао шњоме на сокаку разговарати. Још ме увераваше, да и она према њему неје равнодушна.

„Само те молим“, придода ватрено, „немој само ништа о њој рђаво мислити, та она ти је права и мила невиност. А и међу нама се заист неје ништа прекорнога десило. . . .“

„За чим ти из свег срца жалиш, о томе не сумњам, пријатељу“, прекинем га ја. „Но, причекај само — све ће то у своје време доћи.“

„Томе се и ја надам!“ одговори Тархов. „Али то девојче, брате, кажем ти, то је девојче, како ћу само да ти кажем — тип, знаш ли, новје школе! Ти неси времена имао, да је тачно упознаш. Она је дивља, па још како дивља, права дивокоза! А при том је пуна веселости — самовоље, ти о томе ни појма немаш! У осталом ти морам казати, да ме баш то њено дивјаштво дражи и да ми се баш то на њој допада. То ти је доказ самосталности. Ја сам у њу преко ушију заљубљен.“

Тако је продужио Тархов даље, узносећи преда мном хвалу његовога „плама“ и још ми је прочитао почетак од једне песме, у којој је њу под насловом: „Моја муза“ свевао. Признати морам, да ми се ти његови срдачни изливи ни најмање несу допадали. У мени се беше пробудила нека тајна завист према њему; и ја сам га с тога на скоро оставио.

На неколико дана после тога случајно сам ходао кроз редове разних дућана бачарких (гостинојдвор). То је било баш једне недеље пред вече, купаца силесија, на све стране гурање и навала; крештећи гласови трговачких помоћника, којима светину примамљиваху, врло ме непријетно дирнуше. Кад сам већ све, што ми потребно беше покупавао, помишљао сам само на то, како ћу да се извучем из те навале и граје трговачке — кад у један мах убезекнуто застанем у једној пиљарској буди, опазим пријатељицу мога друга, Музу Павловну! Она ми стајаше са стране и гледаше на другу страну, а на њој сам опазно, као да је на нешто ишчекивала. После кратког устезања одлучим се, да јој приступим и да је ословим. Још несам ни праг од буде прекорачно и баш сам хтео капу скинути да је поздравим, а она ти се поплашено натраг повуче и приступи једноме старијем човеку у отрцаном капуту, коме је баш пиљар једну фунту сува грођа измерио — и ухвати га под руку, као да хтеде код њега заштите потражити. Старац јој се окрене — и представите си само како сам се морао изненадити — кад сам у њему познао Пунина, мог старог пријатеља Пунина!

Да, он је то био, и телом и душом; та оно беху његове пламене, сузне, малене очи, његове дебеле пуне усне, његов отомбољен, дугачки и зашиљени нос. У целоме он се за тих седам година врло мало променуо, тек што се мало подбуљно.

„Никандер Вавилићу!“ повикнем ја, „Та зар ме не познајете?“ Пунин се очевидно скрушио, разјапио уста и гледа у мене. . . .“

„Немам част. . . .“ дода он, а за тим умуче и закреча колико га грло доносило: „Господичић из Тројицка! (Добро моје бабе звало се Тројицки). Та јел' то могуће, тројицки господичић?“ — Фунта суварка испадне му из руке.

„Потпуно тако“, одговорим ја, подигнувши му грође, те га загрлим.

Од радости и изненађења чисто му је престало дисање, те неје могао речи проговорити; брзо скиде капу, и ја приметим да му је и оне две три длаке косе са потиљка нестало, а „јаје“ беше сада у потпуној саврше-

ности. Како се Муза за време те сцене нашега познанства понашала, не знам, јер несам на њу пазио. Да је то Пуниново узбуђење пробудила нека особита приврженост према мојој личности, о томе ни најмање не сумњам; ја сам био таке природе, која ни један изненадни удар не могаше подносити. Осетљивост сиромашног човека!

„Ходите к нама „љубазни господичићу“, прошапута он најпослед; „јел' те, ви се ваљда не ћете стидети, да наше скромно гњезданце походите? Као што видим, ви сте већ студент?“

„Ако ви дозволите, ја бих се врло радовао. . . .“

„Ви ваљда немате сад никаква посла?“

„За сад баш никаква.“

„Но, то је баш прекрасно. Како ће само Парамон Семеоних задовољан бити! Данас ће и он раније кући доћи но обично, а и њу недељом пушта њезина мадама к нама. Еј, та — у мало што са свим не заборавих, ја сам вам постао са свим конфуз. Та ви још и не познајете нашу нећаку. . . .“

Ја му брзо одговорим, да до сада несам ту срећу имао.

„Па наравно. Ви је до сада још несте видели. Муза. . . . Опажате ли ви млади господине, да се та млада госпођица зове Муза — то неје име за подсмех, него баш њено право име. Шта ви велите на ту аналогiju, која у њезиној особи и имену лежи?“

„Музице, представљам ти овде господин. . . . господина. . . .“

„Бодров“, пришапнем му ја.

„Бодрова“, понови он. „Музице! Добро запамти. Ти гледаш пред собом најужоритијег, најљубазнијег младог човека. Судбина ме је шњим упознала, док још врло малецан беше. Надам се, да ћеш га и ти завољети и радо гледати.“

„Ја јој се дубоко поклоним, а Муза, румена као турчинак, баџила је на мене испод својих спуштених обрва један хитар поглед, а за тим је очи к земљи оборила.“

„Ах“, помислих у себи, „та и ти си ми једна од оних, која у неприлици не бледи у лицу, него румени: то морамо добро запамтити!“

„А и од вас се надам, да ће те према њој имати призрења“, примети Пунин; „ми је несмо васпитали за помодарку“, за тим остави буду, а Муза и ја упутимо се за њим.

Кућа у којој је Пунин становао, налазила се доста далеко од базара, и то у баштенској улици. Путем приповедаше ми мој стари учитељ појетике што-шта поближе о своме животу и занимању. Од нашег растанка, прокрстарише он и Бабурин читаву Русију и час овде час онда беху у служби, док најпослед, а то је од прилике тек од подруг године, не нађоше стална склоништа у Москви. Бабурину је испало за руком, те је добио место као књиговођа у писарници код неког богатог фабриканта. „Место, које баш не доноси бог зна каку корист“, примети Пунин уздишући, „много посла а мало користи, . . . на опет, шта зна човек, хвала богу и на томе! А и ја се паштим да приватним сахатима или преписивањем по нешто заслужим, али на жалост сав мој труд остао је до сада на празно и без користи. Мој је рукопис, као што га се можда још сећате, од старог кова, не одговара данашњем укусу, па онда ми опет и у погледу ништрикција у многоме уштриба наносе и ове моје хаљине, а после још бојим се, да за наставу из литературе несам више за данашњи укус, ето, тако вам дакле седим без сталног занимања.“

„Да, да, верујем, а и ви се одричете старих богова, па се обраћате к новима?“

„Но, а зар ви не, Никандер Вавилићу? Зар ви одиста још поштујете вапег старог Хераскова?“

Пунин стаде и пружи руке у вис.

„У највећем степену, господине мој, у нај — ве — ћем сте — пе — ну!“

„А Пушкина, зар њега не читате, зар вам се он не допада?“

Пунин опет подиже обе руке горе.

„Пушкина?“ повика он, „Пушкин је змија, у зеленом грању седећа, а славуљским гласом певајућа!“

Докле смо се тако с Пунином забављали и по незграпном и цигљом патосаном тротуару Москве корачали, и то оне вароши, која се назива „бела каменита“, а овама у њој ни камичка нема, нити је и најмање бела, Муза се непрестано уз нас држала и то са стране Пунину. Говоривши о њој назвао сам ју: ваша нећака. Пунин је неко време ћутао, чешкао је потиљак и полако ми рече, да он њу само тек тако својом нећаком назива, али да му она неје никаква рођака, него сирота, коју је Бабурин у Воронешу без родитеља и од читавог света остављену нашао и однеговао; а што се тиче њега, Пунина, то је и он може исто тако својом ћерком назвати, јер ју као своју рођену кћер љуби. Не сумњам, да је и Муза, ма да је Пунин полако говорио, све добро разумела, што је он казао; јер се на њој приметити могло, како се једи и стиди: сен и боја наизменце се измењиваху на њезином лицу; а трепавице и обрве, усне и јаме на носу покретаху се и дрхтаху.

Све то беше красно, смешно и необично.

Најпослед стигнемо до „скромног гњезданца“. И заиста човек мора за то гњезданце рећи, да је скромно, и више него скромно. Оно се састојало из једне поготову са свим у земљи уривене кућице, са кровом од шиндре и са четири мала прозорчића са сокака. Собњи намештај беше сиромашан, а боме и прљав. Између прозора и на њима висило је туце омањих тичијих кметака са шевама, канарицама, штигљаницама и чизама. „Моји поданици“, рече Пунин свечано, а при том показиваше прстом на тиче. Тек што уђосмо и тек што је Пунин наложио Музи да пристави самовар, кад се у исто доба и Бабурин указа. Мени се учинило, да је он још већма од Пунина остарео, ма да му је ход као и пре сталан, црте на лицу оне исте, само је већма ослабио, образи му усахнули, а његова црна брада прошарана је седим дакама. Он ме неје познао, а неје показао ни особито радовање, кад ме је Пунин именово; само што је очима жмирнуо и што ми се поклобно, за тим ме је сувопарно и чисто омаловажавајући запитао: да ли моја „стара“ још живи — и више ништа. Изгледаше, као да ми оно његово понашање казати хтеде: „Посета једног племића за мене не вреди много, она ми баш ни најмање не ласка.“

Републиканац, као и пре! Муза опет дође; једна стара бака носаше за њом један доста прљав самовар. Пунин скува теј, наспе мени, као госту, једну чашу, па онда Бабурину, Музи и себи. Бабурин сећаше међу тим за столом, подупрвши главу не обе руке и гледаше суморно око себе. Но при теју беше нешто мало разговорнији. Он беше незадовољан са својом службом. „Тврда ципија најнижег степена, а не човек“, рече о свом принципалу; „његови подчињени нису у његовим очима људи — измети, који ништа не вреде; ма да он сам пре краткот времена неје био ништа боље. Оличена грамзивост; горе је код њега него и у владиној служби! Читава овдашња трговина оснива се ли на превари и обмани, и то је једино, што је одржава!“

Пунин само уздихаше и махаше главом на те суморне речи, а Муза је непрестано ћутала и занимала се очевидно мислима, какав ли сам ја човек, да ли умам ћутати, или сам брбљавац — па и ако ћутим, да ли немам ваљда својих споредних намера. Њене црне немирне очи севаху на мене испитујући, шта више, скоро непријатељски испод оборених трепавица, . . . скоро ме подузе језа од тих погледа. Бабурић говораше ретко с њом, али му је ипак глас, кад је с њом проговорио, звонило више пријатељски него очински.

Пунин се на против отворено шалио с њом по свом начину, али му је она нерадо одговарала. Он је називаше снежном кокицом, снежном птичицом.

крила и почне јасно цвркатати. Док је она певала, седео је Бабурић и неје се макнуо, пратио је певање само опруженим прстом, и превртао је очима. Ја се морадох гласно насмејати . . . ни Бабурић ни Муза се не оменуше.

Пре мога одласка зачуди ме Бабурић с једним изненадним питањем. Хтедох знати од мене, као наученог човека, који похађа универзитет, каква је личност био Зено.

„Којег Зена, мислите ви?“ запитам га зачуђено.

„Но Зена, старог мудраца. Та то тек не може бити, да вам је тај непознат?“

Ја се нејасно седах оснивача науке старогрчких стовчара, али иначе не знадох ни-

мојим писаћим столом! — Али Зено?! — Где је Бабурић само Зена нашао? — Застарело!“

Кад се праштах с њима, наваљиваше Пунин, да их сутра дан, у недељу, походим. На против Бабурић ме не позва у посету, него само примети кроз зубе мрмљајући: да забава међу простим људма, који стоје на ниском друштвеном ступњу, мени не ће велико задовољство, а ни мојој „старој“ баш врло мило бити . . . Али овде га прекидох и дадох му познати, да воља моје мајке неје више за мене закон.

„Али управу добра несте ви још примили?“ запита Бабурић.

„Не, још несам“, одговорим му.

„Но, па онда сте ви . . .“ Бабурић не

Манастир Дужи у Херцеговини.

„За што називате госпођицу Музу баш снежном кокицом?“ запитам га.

„Е, што је тако ладна“, одговори он смећећи се.

„Разумна је она“, дода Бабурић, „као што младој девојци пристоји.“

„Та ми је можеме и нашом домаћицом звати, шта велиш ти на то?“ повика Пунин; „но, Парамоне Семеонићу, имам ли право?“ — Бабурић срдито сабра обрве, Муза се окрену . . . Ја онда још несам знао, што је то значило.

Тако неколико часова прођоше не баш весело, ма да се Бабурић трудио, да друштво забавља. Тако је на пример допузио до кавеза, отворио канарици врата и командовао јој: „Марш на ноље на кубе и прави нам концерат.“

Канарица излети на поље, седне на кубе, то јест, на Пунинову ћелу, окретала се кокетно с једне стране на другу, протресе

шта о њему. „Филозоф је био“, одговорим му најпосле.

„Зено је онај исти мудрац“, поче Бабурић лагано, некако поучним тоном, „који је рекао: да трплење није зло, јер га стрпљење савлада; али једино добро на овој земљи, рече он, јесте правда; да и сама врлина неје ништа друго, него само правда! — Ја знам ту изреку од једног овдашњег становника, сретног притежатеља многих старих књига; она ми се од свију најбоље допала. Али ја видим, с таким стварима се ви тамо не занимате.“

Ту имађаше Бабурић дабогме право. Са таким предметима се заиста нисам занимао. Од мога доласка на универзитет постао сам и ја бар такав републиканац, као што је Бабурић био. О Мирабо-у и Робеспјеру могао сам с одушевљењем говорити. Па не само Робеспјера, него шта више, и Фукје-Тинвила и Андре-а Шењера слике висиле су над

дворши започету реченицу, али је ја у мисли допунио.

„Још дечко!“ — „Збогом“, рекох и изиђох нагло на поље.

Баш хтедох из дворишта на совак изићи, кад дотрча Муза за мном, стисну ми у руку једну завијену артијцу и одмах је опет нестале. Код најближег фењера развијем је и једва могах прочитати ове, с оловком хитно написане речи: „За име Бога“, писала је Муза, „дођите сутра после службе у Александрову башту до торња Ћутафи, ја ћу вас тамо чекати и надам се, да ми молбу не ћете одбити, немојте ме унесрећити, морам вас безусловно видети.“

Ортографских погрешака неје било на артијци, али је била са свим без интерпункције. Дођох кући, но несам знао шта о тој ствари да мислим, све ми је нејаснија бивала.

добро основану хипотезу (која се већ не сматра као хипотеза, но као чињеница), као да се из полумајмуна није развила опћа форма за све катархине (наравно и за човека). — Само једна једина грана из групе катархина (која је нама непозната а одавна изумрла), могла је згодним околностима помоћу природног улива, постати „праоцем“ човечијег рода. Свакако је овај процес трансмутације (преображаја) дуго трајао, а окамењени мајмуни не могуће нас о томе уверити, колико је трајало то преображавање, а и где се догодило. По свој прилици то је било у јужној Азији, јер у том пределу има многобројних знакова, што нас упућују на опћу домовину људи разне врсти. А можда није јужна Азија била најстарија колевка човечијег рода, но Лемурија, континент што је одатле јужно лежао, па је после у море утонуо. А време у ком се то преображавање догодило, било је по свој прилици измаком терцијарне перијоде, у тако званом плиоценом времену а можда још и у мвиоценом.

Па не само код мајмуна, но и код свију кичмењака, нема непромењених потомака оних кичмењака, што смо их сматрали као прадедове човечијег рода (по овом нашем систему). Па ни међу оним многобројним каменним остатцима не можемо да нађемо врсту кичмењака, која би се сигурно на претке човечијег рода односила. Па ипак смо помоћу система кичмењака (јер систем уједно представља и природно стабло животињско) у стању, да утврдимо ред предака човечијег рода.

Први покушај учинио сам ја (1866.) у „генералној морфологији“ а опширније сам то извео у „природној историји постања“ (1868.).

Ред предака човечијег рода, може се поделити у целоце у две грдне групе: у једној су групи кичмењаци, а у другој некичмењаци, из којих постепеним усавршавањем и преображавањем постадоше кичмењаци. Ове некичмењачке можемо назвати једном реч: прохордате.

До кратког времена могли смо само несигурно о њима говорити. Тада на једном пре три године несташе тога мрака у некичмењачкој генеалогији. Из посматрања, што их је Коваљески 1864. о индивидуалном развићу ланцетнице (*Amphioxus*) и простих морских шкољака *Ascidia*, *Phallusia*) објавио, јасно светљаше чињеница, да онтогенија ових животиња (ма како да изгледају различне) многе сличности има. Некичмењачке морске шкољке или асцидије, то су први из класе *Junicata* (*Mantelthiere*), а пре су их рачунали у мекушце или молуске. Када поодрасту, изгледаху ове морске шкољке као груба клупчад, што су срасла на дну мора, и када та клупчад површно сматрамо, тешко да ћемо слутити да у њима што пребива. Ова невидљива и непокретљива клупчад постају тиме, што се покретне ларве, што слободно пливају по води, на задно промену, а ове ларве, што се тако развијају као најнижи кичмењак, ланцетница. Шта више, код њих се види траг кичмене мождине, и хрскавичавог прута (*chorda dorsalis*)!!! А то су најкарактеристичнији делови кичмењака, а одатле се може добити ова чињеница, да су туникате најсродније са кичмењацима, између свију некичмењака.

Као и остали први, и туникате се развише по свој прилици из прапрви, који беху

сродни са маљеницама и матичњацима (*In-fusionsthierhen und Strudelwürmer*). А као претке ових црва, морамо сматрати са свим просте једно-ћелијне животиње, као што су данас по свим водама распрострањени Амеби.

Да су и најстарији претци човечијег рода били праживотиње, којима облик само проста ћелија беше — јасно се види из неопориве чињенице, да се сваки човечански индивидуум развија из једног јајета; а ово је јаје, као и јаје свију других животиња само проста ћелија. И овде нам најјасније пада у очи свеза између индивидуалног развића каквог организма, и историјског развитка стабла му. Овде је од врло велике важности закључак са онтогеније на филогенију.

Ако ко нађе, да је наша теорија о животињском пореклу човечијег рода „одвратна, гадна и неморална“, тај нека помисли, да је

Стојан Бошковић.

то стална чињеница, што се сваког тренутка микроскопом може показати, е је човечије јаје проста ћелија, да се ова ћелија не може разликовати од јајета у других сисаваца, и да се из ње, као и код свију других, развије многоћелијно тело, што у току ембрионалног им развића пролазе сав ланац сисаваца у њиховим најважнијим облицима. У овом ланцу предака можемо са станишта данашње науке разликовати двадесет и два степена, од којих осам спадају у некичмењачке, а 14 у кичмењачке. Дакле:

РЕД ПРЕДАКА ЧОВЕЧИЈИХ.

Прва половина човечијих предака.

Некичмењаци као претци човечији.

Prochordata.

Први степен: Монери, најпростији организми што се могу замислити, као протоснеби, протогени, батибији, и т. д. а састоје се из простог живог комада протоплазме; најстарији монери, из којих постадоше

ћелије, могуће само прастварањем из аорганских спојева постати.

Други степен: Амеби, организми, што се састоје из просте голе ћелије; или из комада (који је без облика) протоплазме (у којој је затворено зрно или језгра — nucleus); по свој прилици не разликоваше се ове праживотиње много од данашњих амеба, као што и данас још човечије јаје није битно различно од затворене амебе.

Трећи степен: Синамеби, или скуп амеба, то је гомила једноврсних голих ћелија, као што су данас лавиринтулеји, или јагодичаста ћелијна кугла оплођеног јајета.

Четврти степен: Пламулати (*Flimmerschwärmer*, зраковњаци); као планула у ланцетнице и многих некичмењака, тако и они изгледају. То су многоћелијна округласта тела, а површина им је покривена сјајном длаком што се вазда таласа.

Пети степен: Инфузорије (маљенице) се развише из планулата тиме, што се код њих већ виђају уста а и што добише основу за црева.

Шести степен: Турбеларији (први матичњаци), то су најнезнатнији црви, састав им је врло прост, а развише се из инфузорија (личе на данашње турбеларије).

Седми степен: Сколециди (први мекушњаци), што чине прелаз од турбеларија шестог степена, к химатема осмог степена.

Осми степен: Химатеги (*Sackwürmer*), што су најближи данашњим *Tunicatama*, а особито асцидијама, а код ових налази се траг кичмене мождине, а под овом хрскавичав прут (*Chorda dorsalis*).

Друга половина човечијих предака.

Кичмењаци као претци човеку.

Vertebrata.

Девети степен: Акраније (недубањаци), то су кичмењаци без главе, без мозга и лубање, без централизованог срца, без вилице, без ногу; као данашње живе ланцетнице или *Amphioxus*.

Десети степен: Монорхини (*Upraarnasen*), то су кичмењаци са главом, лубањом и мозгом, са централизованим срцем; без систематичног нервног система, ногу и вилица; с простом носном цеви; као данашњи миксинојиди и лампрети (петромизонти).

Једанаести степен: Прарибе или селакхије; то су рибе, што бежаху врло сродне са данашњим јониним рибама или сквалацима, са бешиком за пливање и са двоструком носном цеви.

Дванаести степен: Дипнеусти (или гмазеви), то су кичмењаци, што држе средину између риба и амфибија, са шкргама и цигерицама; данас највише личе на лепидозире и протоптере.

Тринаести степен: Соцобранхије (шкргавци); амфибије са сталним шкргама, као данашњи протеј у аделсбершкој пећини.

Четрнаести степен: Соцури (реповњаци); то су амфибије са шкргама, што пролазе, а са сталним репом, као данашњи водени гуштери (тритони) или сувоземни гуштери (саламандри).

Петнаести степен: Пра-амнијоте или протамније, то су кичмењаци што су на среди између саламандара и гуштероца; ови са свим изгубе шкрге, а добивши ам-

Из овога ће виђети читатељ, да се ова књига сама препоручује; али има нешто у њој, *што нас за душу уједа*, и што несмијемо, да мучке пријеђемо. А то је онај несрећни наш праџедовски гријех, због ког на Косову страдасмо и који нам и дан данашњи још не да ока отворити. То је она страст, коју Срби називају *„за инаш“*. Приповједа се, да је турски цар нудио Краљевићу Марку пашалук и небројено благо, да се потурчи, а Марко није хтио. „Е да ли би и зашто?“ упита цар. „Неби, него ако би коме за инаш господару“ одврати Марко. Писац је био у Црној Гори достојник у кнеза Николе, па је изишао из Црне горе због неког непоразумљења или како он сам вели *„због полишчикијех узрока“* па сад обавјешћујући свој и туђи свијет о Црној Гори, не

Ми нијесмо никада били, нити ћемо бити пријатељи батине и затвора, али да видимо, за што је владика дао батинати. За то, да наћера Црногорце у једну државу, за то да створи из прућа сноп, за то да их ућера у закон, за то, да постане добитком данка независнији. Сам писац приповједа, да је *„самовољство и самовлашће“* илеменскијех главара још за *„Бурђева времена било учинило, да се је његова власт била расалинула по илеменима, и да су илеменски главари били један од другог независни“*. Да писца није обузела страст *„ината“* он би прије, него што би анатемисао Петра, пребрао био листове опште повјестнице, па би у њима нашао, да су Луј XI и XIII, краљи Француске, Јелисавета краљица енглеска, Петар велики цар

да јој се клањају, онда ју је тек у својим пјесмама гојио; а да ју је он одгојио у Црној Гори, то зна сваки Црногорац. У Француској су требали катакомбе жртава, у Енглеској многогодишњи рат бијеле и црвене руже, у Русији касапнице Петрове, у Аустрији касапнице Леополдове, у Еперијешу и тамнице Спилбергове Мункача и Куфштајна, а владика Петар је — дао јогунице затварати и избити! Али је Петар II још нешто учинио. Он је дао убити Смаил-агу Ченгића, најљућег душмана српског. До Петра су често погранична *илемена сриска чешовала у савезу с Турцима на Црну Гору*, од погибије Смаил-агине гледе сви у владикну — сад кнеза црногорског, као у свог заштитника. Али је Петар још нешто учинио. У Лажицару стоји на једном мјесту написано:

Херцеговци у заседи.

може, а да не окаља оно, што је и Црногорцу и осталијем Србма као светиња, само — *за инаш*; јер и без тијех би награда била књига савршена, да паче би и у Српству и у туђинству имала већу цјену, јер неби нагомила Србу крви на очи, и неби му пред свијетом бацала љаге на образ.

Два су мужа жртве тога *инаша*: владика Петар II и данашњи кнез Никица.

Ономе се пребацује, да је силом и батином наћерао племена у једну државу, а овоме се пребацују луксуси, мањак грађанске слободе и неограничено господарење, да се не осврћемо на кућење другијех му послова. Као да је писцу био трн у оку блијесак пјесника „Горског вјенца“, ускликује пакосно: „Петар II славни појета дао је први батинати и затварати“. Е чуј свијете онај идол, ког мој народ обожава, нуки је ђаво, а туђин мисли *„вајда су вам сви такви“*.

X

руски, Рудолф I, Леополд I и Марија Терезија цареви аустријски, са много горопаднијим средствима великаше своје у коло државног јединства гонили, па да их баш ради тога повјестница слави, јер знадоше сепаратистичне егоне сломити и своје народе и државе увеличати. Да је писац помислио на љуте крвне ратове међу племенима Црне Горе до Петра II, не би био могао на њ викнути, па да је сваком јогунастом главару, коме је његова самовласт и самовоља милија била од слоге народне, одвалио по неколико ђућука!

Идеја патриотизма иште: да *своје користи, своје благо и живош, па и своју вољу и слободу оћинишћу подчинимо*, а ко то не ће, тај је злотвор опћински. Идеја патриотизма није природна ствар, него се она мора одгајити. Петар II није ју могао прије одгајити, док не присили све Црногорце,

„Просто вјеру што пригрли другу, Ал' не просто никад ни до вијек, Што се онда Србом звати не ће.“

Петар је дакле први српски архијереј, који је мислио, да има и осим православија — Срба. Он је у томе смислу и радио, доказивајући потурицама око Црне Горе, да су по народности Срби и да би требало, да то припознају — а на част им њиов светац Муамед. Он им је доказивао, како их Османлије и онако не воде и не маре, него их само матрају као слијепо оруђе. Он се је у то име био и побратио с пашом скадарскијем. Код паше није успио, јер је овоме био милији пашалук, али код пограничнијех је Турака побудно ипак блажије мисли, и да не умрије онако млад, јамачно би му та клица била боље клијала. *)

*) Како лијене среће, да тако сви архијереји раде, неби ипај се Ванат повлашћо, нити би се од нас туђини „Вунијенци“ „Шокци“ и „Восански Маџари“.

Турски зулум у Херцеговини 19. јула 1875.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Усташа се пошљу у пограничне вароши кнежевине или у течају рата у она стратегијна мјеста, која мора војска и онако да притисне, а у тијем мора бити намјештен мали кадр наставника; ту се извјежибају за неколико дана у најпотребитијим формацијама, у борби у разасутом низу, у гађању у нишан и у најужнијим законима, те се пошљу, у тактична попутна тјела (Marsch-Compagnie Marsch-Bataillon) сложени, к дотичном војеном одјељењу и подјеле се на чете с призрењем на њихове губитке. Тако се може увјек имати подпу брoј војника у четама, а новаци се, тако измјешани, лакше приљубе дисциплини, него да се из њих стварају особите јединице. К тому дође још и провинцијални понос: Србин са Укрине ил Босне тудино би се да покаже Шумадинцу, да није гори од њега, а тако исто онај од Ниша и Новог Пазара.

Бригада да је од 4 батаљона састављена с разлога, што мора бикад самостално радити а ту требају увјек најмање 4 јединице. 3200 момака у једној бригади није толико много, да их неби кадар био бригадир руководити, ако има ијоле добре мајоре. У боју би таква бригада обухваћала ширину од 800—1000 корака. Бригадир може дакле за 2 минута с једног крила на друго доспјети.

Као што су Путникове сотње премалене, тако му није добар ни подполк од 7 чета из узрока, што су поједине чете преслабе и што има без потребе превећ јединица, а ми знамо да је теже сложити 7 слабијех чета на један осудан ударац него ли 4 јаче; а притом смо и читали у ратној повјестници и сами искусили, како се лако у бојном комешању заборави на једну ил другу јединицу, кад их је много. Путников је подполк Шарнхорстова бригада од год 1808, само што јој оскудјевају други родови оружја; али шарнхорстова је бригада била стратегијна јединица; она је заступала Наполеонову дивизију. У Аустрији су бригаде од 6—7 батаљона; али оне нијесу толико тактичне јединице, него само дисциплинарно под ђенерала метнуте; дивизионар располаже у боју с региментама. У Аустрији су оваке бригаде остале само за љубав традиције, јер се није знало шта с толикијем ђенералмајорима. За то је и одређено за бој: *да су бригадири само помоћници дивизионара да овај располаже с њима, без обзира на њихове бригаде* т. ј. једном даде да води предходницу; у боју рече једном да води *једно крило*, а другом преда *резерву* и т. д. На исти начин виђамо да су и пруски дивизионари са бригадирма располагали у последњем рату.

Ја сам увјерен да ови „Untergenerali“ у рату много којешта учине, што није по ђефу дивизионара, за то их оваковијех и не треба већ и с тога важног узрока, што заповјед од главног војводе брже долази до нижижех вођа, чим је мање старјешинскијех редова озго доље.

(Продужиће се.)

Ситиша.

Лука Вукаловић.

(Свршетак.)

После године 1861. показао се Лука Вукаловић још у многим приликама, да је велик јунак на мегдану. Као ражљућен лав борио се против Турака, час са својим Херцеговцима, час пак са браћом Црногорцима. После битке на Ријеци закључи Црна Гора мир с Турцима. У то доба — у јесен год. 1862. — пошље турска влада из Цариграда Куршид-пашу, да са Луком Вукаловићем услове мира углави. Лука оде с Петковићем и Љубибратићем у Дубровник, и ту се са Куршид-

пашом састане, где углаве услове мира, који су доцније у Мостару били потврђени. Уговор тај беше учињен у корист Херцеговаца, и одмах после потврде отиде Лука Вукаловић у побуњене крајеве, где јави народу услове уговореног мира, и потврди им њихове народне главаре. Народ је Луку у свим крајевима весело и усрдно примио, а после свршене своје дужности врати се Лука на Зупце, где је неко време у миру живео. Не прође за тим дуго времена, а Лука се увери, да му Турци и на даље о глави раде. Лукави Турци нађоше неколико зубачких и крушевичких главара, који се полакомише на турско благо и на празна обећања, те обећаше Турцима, да ће Луку Вукаловића на силу или на превару жива предати у турске руке. Кад је Лука дознао, да се Зупчани и Крушевичани подигли да га ухвате, а он се са своја четир искрена пријатеља и десет момака затвори у своју кулу на Ублима под планином Јастребицом, не да се брани од Турака, него од издајца, од своје рођене браће. Лука Вукаловић одмах позове у помоћ свога пријатеља војводу Анту Даковића, који му оног часа посла у помоћ тридесет момака. Кад видоше издајце, да се Лука не ће предати, а они га на веру позваше, да изађе на састанак. Лука прихвати веру и повери се не издајцима, него превареном и заведеном народу, те изађе пред кулу на састанак, и рече народу на што Турци управо тиме смерају, а народу се очи тек сад отворише, те упозна непоштене намере издајца. Друг Лучин Лука Петковић отиде у Требиње, да чује шта желе управо Турци, кад је мир уговорен и потврђен, а Лука остане са осталим пријатељима у својој кули. Кад је Петковић са подмињеним главарима изашао пред кајмакама, а они рекоше: „Кад смо овога овако лепе довели, довешћемо и Вукаловића брзо.“ Петковић сад тек увиде намеру њихову, коју су они држали за извршену, но љуто се преварише, јер Петковић на вешт начин умаче из турских руку, и дође на Убље к Вукаловићу. Кад је Лука све чуо и разумео, а он виде да му у Херцеговини нема живовања, те се са својим верним пријатељима склони у планину Јастребицу, где се састаје црногорска, турска и аустријска граница, да би у нужди лако могао прећи из једне у другу границу. Ту су боравили са својим породицама све до пред Тројичин — дан 1863. године: а кад им додија беда, мука и невоља, а они се договоре, да ма куда оду, јер се тако даље живети не може. Кад виде Лука Вукаловић да нема куд ни камо, а он се обрати на руског конзула у Дубровнику, који им код своје владе изради; да је слободно Вукаловићу и дружини му доћи у Русију о државном трошку. Кад је требало већ поћи у Русију, а Лука уздхну из свег срца и рече својој дружини: „Хеј, клета судбино, што сам дочекао! та зар не би боље било, да сам пао као жртва где на бојном пољу, него сада да идем тумарати по свету, далеко од милог ми завичаја?“ Кад га је на то дружина тешила, да ће жожда Бог дати, па ће се скоро натраг повратити, јер се за сад у Херцеговини живети не може, а он рече својим верним пријатељима: „Прођите ме се, браћо моја, тешко је и претешко оставити своју домовину, па се винуту у непознати свет; горе муке од ове нема, камо среће да смо сви изгинули, па ове јаде не видели! Верујте ми, браћо, баш да знадем е се не ћу више повратити, ја бих овде за вазда остао, па ако бих и од глади скапао. Али се уздам у јаког бога да нас не ће заборавити, него да ћемо ми опет брзо послужити својој домовини. За то стиснимо сада срце, па хајдемо куд нас судба гони, да ако не будемо хуђе среће!“ По што су сместили своје породице у Грахово, крене се Лука Вукаловић заједно са Петко-

вићем, Милошем Средановићем, Мићом Љубибратићем, са својим братом Јолом и још са петнаест друга преко Трста и Беча у Русију. То беше после Тројичиних-днева год. 1865. У Русији пробави Лука Вукаловић са дружином по године дана а за тим — које што се не могоше навићи на руски начин живота, које пак из жудње да су ближе својој домовини — дођу у Београд, где им српска влада одреди плату да могу живети. Но у Београду није се Луки свидело, него се са својим братом Јолом врати у Русију, а руска му влада даде по чово плату и нешто земље близу Брђанске. У мају године 1873. досели се сва његова породица у Русију и ту се и данас находи. Не прође дуго времена после доласка његове породице, а Лука Вукаловић премину у селу Салтакћи близу Брђанске 6. јула 1875. године, у најбоље доба човечијег живота. Лука је оставио након себе два сина: Богдана и Михаила, и две кћери, једну удату у Грахово за Пају Кавачевиће, а другу неудату у Русуји.

Лука Вукаловић беше искрен, поштен, одважан и сталан, беше узор-јунак, чије ће се име спомињати, док устраје и последњег Србина.

Стојан Бошковић.

(В. лик на стр. 229.)

Међу професорима велике школе у Београду заузима Стојан Бошковић једно од првих места. Пре кратког времена одликовао га је академијски савет особитом почашћу, изабравши га за ректора велике школе. Као професор он је омиљена особа код својих ђака, а као научењак стекао је поштовање целог српског образованог света.

Стојан Бошковић професор опште историје у великој школи у Београду, родно се у марту 1833. у Свилајенцу (срезу ресавском, округу ђупријском) у Србији. Његов отац, Бошко, био је занатлија (терзија); а деда с материне стране, по имену Ђурица, био је у првоме устанку Србије члан („правителствујушћег“) савета (1804—1805.), а после, у 1809., погинуо је на Каменици код Ниша, заједно са Ресавским војводом, кнезом Стеваном Синђелићем.

Стојан Бошковић изучио је основне школе у Свилајенцу, а гимназију и лицеј у Београду. Још у гимназији научио је немачки, а у лицеју француски и руски. У 1849. био је изабран да се као државни питомац пошље у Германију, ради научног усавршања; али због тешке болести мораде остати код куће. У раду „Дружине Младежи Српске“, од 1848—1851. он је као један од највреднијих и најдаровитијих радника учествовао, и био је тој дружини секретар и библиотекар. На књижевном пољу почео је он радити у 1851. Први књижевни послови његови изнети су на јавност у „Срб. новинама“, у „Народном вјестнику“, у „Седмици“ и „Шумадинци“. Пошто је у 1853. свршио философијске и правне науке у ондашњем „књајеско-српском лицеју“, буде одма постављен за професора (немачког језика) у Шабачкој полугимназији, где је у 1857. и директор постао. У то доба изишао је у Новоме Саду његов превод Левачићовог романа: „Црногорац, или страдања хришћана у Турској.“ I и II. свеска (свака у 1000 екземп.) доцније изађе и III. свеска у Београду.

У време св. Андрејске скупштине Стојан Бошковић потпомагао је радњу слободумне странке, дописима у новосадском „Дневнику“ и „Српским Новинама“, а и мушким држањем и енергичним, патриотичним радом у шабачком грађанству и општини, где после страдања од катанске буне свет није више веровао, да се Обреновићи у Србију вратити

